

พัฒนาการของกิจการป่าไม้ในล้านนา (พ.ศ. 2432-2498) Development of Forestry Business in Lanna (B.E.1889-1955)

ภักดีกุล รัตนา (Pakdeekul Rattana)¹

ไพโรจน์ ไชยมืองชื่น (Phairot Chaimuangchun)²

ทักษิณา บุญบุตร (Taksina Bunbut)³

¹ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

Faculty of Humanities, Chiang Mai University

² คณะบริหารธุรกิจและศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลล้านนา

Faculty of Business Administration and Liberal Arts,

Rajamangala University of Technology Lanna

³ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

Faculty of Humanities, Chiang Mai University

E-mail: phairot_chai@rmutl.ac.th

Received: 24 October 2024

Revised: 12 December 2024

Accepted: 16 December 2024

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพัฒนาการของกิจการป่าไม้ในล้านนาจากการเข้ามาของบริษัททำไม้ของตะวันตกในช่วง พ.ศ. 2432 - 2498 ซึ่งกิจการป่าไม้นี้เป็นผลจากการขยายอำนาจเพื่อแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ของประเทศในยุโรป โดยเฉพาะหลังจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมในยุโรปในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 18 ที่บรรดาชาติตะวันตกต่างแข่งขันการขยายอำนาจและต้องการทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้น เพื่อตอบสนองการผลิตเชิงอุตสาหกรรมที่ต้องการวัตถุดิบและตลาดการค้าเพิ่มขึ้น จนนำไปสู่อุดมการณ์ของจักรวรรดินิยมตะวันตกและการแสวงหาอาณานิคมในดินแดนต่าง ๆ อย่างเต็มที่ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 ส่งผลให้จักรวรรดิตะวันตกได้แผ่อิทธิพลมาสู่สยามและล้านนา โดยเฉพาะล้านนาที่มีป่าไม้อันอุดมสมบูรณ์ซึ่งตะวันตกให้ความสนใจที่จะเข้ามาทำกิจการป่าไม้ซึ่งในระยะแรกดำเนินการเป็นรายย่อยของคนในบังคับตะวันตกที่เข้ามาติดต่อกับ

เจ้านายในล้านนาโดยตรง แต่ประสบปัญหาในการทำสัญญาที่ไม่รัดกุมทำให้เกิดการทับซ้อนในการขอเช่าป่า เกิดเป็นคดีพิพาทจนตะวันตกและสยามต้องเข้ามาจัดการแก้ไขปัญหา กระทั่งต่อมาได้เกิดสนธิสัญญาระหว่างประเทศให้การทำการป่าไม่มีความชัดเจนมากยิ่งขึ้นและคุ้มครองผลประโยชน์ของต่างชาติ ได้มีบริษัทป่าไม้จากตะวันตกได้เข้ามาดำเนินกิจการป่าไม้กว่ากึ่งศตวรรษในล้านนาซึ่งได้สร้างความเปลี่ยนแปลงทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองขนานใหญ่ให้แก่ล้านนา ตลอดจนสยามได้ใช้กิจการป่าไม้เป็นเหตุผลหนึ่งให้การเข้ามาผนวกดินแดนล้านนาให้เข้าเป็นราชอาณาจักรเดียวกันกับสยามและสถาปนาเป็นรัฐไทยสมัยใหม่ในเวลาต่อมา

คำสำคัญ: กิจการป่าไม้, ล้านนา, อาณานิคม

Abstract

This article aims to study the development of forestry business in Lanna from the arrival of Western timber companies during 1889-1955. This forestry business was the result of the expansion of power to seek economic benefits from the abundance of natural resources in Southeast Asia by European countries, especially after the Industrial Revolution in Europe in the 18th century, when Western countries competed in expanding their power and demanding more natural resources to meet industrial production that required more raw materials and trade markets, leading to the ideology of Western imperialism and the search for colonies in various territories in the 19th century. As a result, the Western empire extended its influence to Siam and Lanna, especially Lanna, which had abundant forests, which the West was interested in entering to do forestry business. In the beginning, it was done by small-scale Western subordinates who came to contact the Lanna lords directly. However, there were problems in making loose contracts, causing overlapping requests to lease forests, which led to disputes until the West and Siam had to come and solve the problem. Later, an international treaty was made to make forestry business clearer and protect the interests of foreigners. Western forestry companies have been operating forestry business in Lanna for more than half a century, which has created major economic, social, and political changes for Lanna. Siam also used forestry as one of the reasons for annexing Lanna into a single kingdom with Siam and later establishing the modern Thai state.

Keywords: Forestry Business, Lanna, Colony

บทนำ

ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 18 ประเทศในยุโรปได้ผ่านการปฏิวัติทางวิทยาศาสตร์ และการปฏิวัติอุตสาหกรรม ที่ส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงของสภาพเศรษฐกิจการเมือง และสังคมในยุโรปอย่างมาก กล่าวคือ ด้านเศรษฐกิจเกิดการค้ารูปแบบใหม่จากการผลิตในระบบอุตสาหกรรมที่ส่งผลให้เกิดการค้าเสรี ด้านการเมือง ชนชั้นกลาง และนายทุนอุตสาหกรรมมีบทบาททางการเมืองแทนที่กลุ่มชนชั้นสูงเดิม จากการเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองแบบประชาธิปไตย และเกิดแนวคิดรัฐสมัยใหม่ที่เรียกว่า รัฐชาติ (Nation States) ประกอบกับการเติบโตทางเศรษฐกิจจากการค้าเสรีที่สัมพันธ์กับระบบการปกครองแบบใหม่ของประเทศในยุโรป กระตุ้นให้เกิดพลังของชาตินิยม (Nationalism) ที่ประเทศในยุโรปต้องการแข่งขันแผ่ขยายอำนาจออกไปบนฐานแนวคิดมนุษยนิยมของชนผิวขาวที่จะสร้างความเจริญให้ชาติอื่น ๆ ที่ล้าหลัง มูลเหตุเหล่านี้ได้ผลักดันให้เกิดนโยบายระดับชาติในยุโรปที่เห็นความจำเป็นของการยึดครองดินแดนนอกทวีปยุโรป เพื่อแสวงหาดินแดนที่เป็นแหล่งวัตถุดิบและตลาดการค้า เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ความเข้มแข็งทางการเมือง และขยายอิทธิพลของอารยธรรม (Civilization) ของชนผิวขาว (White Man) แก่ดินแดนต่าง ๆ ด้วยปัจจัยดังกล่าวส่งผลให้อังกฤษและฝรั่งเศสแข่งขันการล่าอาณานิคมเข้ามาในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 โดยอังกฤษได้ขยายอำนาจเข้ามาทางทิศตะวันตกและยึดครองพม่าเป็นเมืองในอาณานิคม ส่วนฝรั่งเศสขยายเข้ามาทางทิศตะวันออกและได้ยึดครองเวียดนาม ลาว และกัมพูชาเป็นเมืองขึ้น ขณะเดียวกันนั้นทั้งชาติอังกฤษและฝรั่งเศสต่างมีบทบาทสำคัญต่อการคุกคามสยาม ในช่วงปลายรัชสมัยพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 เพื่อแสวงหาดินแดนอาณานิคม และเพื่อการติดต่อค้าขายกับสยาม รวมถึงหัวเมืองประเทศราชของสยามเช่นอาณาจักรล้านนาซึ่งเป็นดินแดนที่มีพื้นที่อยู่ระหว่างการคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตกทั้งสองแห่ง และส่งผลกระทบต่ออาณาจักรล้านนาโดยเฉพาะการเข้ามาของจักรวรรดินิยมตะวันตกทำให้รูปแบบจารีตเสื่อมสลาย โดยเฉพาะสยามได้เข้ามาจัดการรูปแบบความสัมพันธ์ทางการปกครองกับล้านนาที่นำไปสู่การสถาปนารัฐไทยสมัยใหม่ในเวลาต่อมา (สรวิศดิ อ่องสกุล, 2566)

จากการศึกษาพบว่า อาณาจักรล้านนาสัมพันธ์กับจักรวรรดิตะวันตกโดยเฉพาะอังกฤษผ่านทางพม่า ซึ่งตกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2367 และการที่อาณาจักรล้านนาในช่วงเวลาเดียวกันอยู่ภายใต้ระบบการปกครองแบบเมืองประเทศราชของสยาม ซึ่งถือว่าเป็นระบบการปกครองหัวเมืองที่อยู่ห่างไกลจากราชธานีจึงมีลักษณะอยู่นอกพระราชอาณาเขตของสยาม เจ้าผู้ปกครองเมืองต่าง ๆ ในอาณาจักรล้านนาจึงมีสิทธิ์ขาดในการปกครองเมืองของตน เพียงแต่ต้องแสดงตนว่ายอมอ่อนน้อม หรือยอมเป็นเมืองประเทศราช โดยการส่งเครื่องราชบรรณาการมาถวายกษัตริย์ของสยามตามกำหนดเพื่อแสดงจงรักภักดี รวมถึงต้องส่งส่วยและเมื่อเกิดศึกสงครามก็ส่งกำลังและเสบียงอาหารมาช่วยสยาม การอยู่ในสถานะของเมืองประเทศราชทำให้อาณาจักรล้านนามีการปกครองที่เป็นอิสระตามรูปแบบการปกครองตามวัฒนธรรมเดิมของตน

โดยสยามเองแทบไม่ยุ่งเกี่ยวกับระบบการปกครองภายในอาณาจักร การที่ล้านนามีอิสระในการปกครองตนเองนี้เอง จึงทำให้ล้านนาสามารถเลือกติดต่อกับค้าขายกับอังกฤษและคนในบังคับอังกฤษได้ผ่านทางพม่า ซึ่งขณะนั้นได้ตกเป็นเมืองขึ้นของจักรวรรดินิยมอังกฤษแล้ว อย่างไรก็ตาม การศึกษาเกี่ยวกับกิจการป่าไม้ในล้านนาส่วนใหญ่จะเน้นไปที่การเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจและการเมืองในล้านนาที่เป็นผลมาจากการเข้ามาของชาติตะวันตกโดยใช้ข้อมูลจากเอกสารชั้นต้นในหอจดหมายเหตุแห่งชาติทำให้เห็นมุมมองของสยามในการต่อต้านจักรวรรดินิยมตะวันตก (ขมัยโหม สุนทรสวัสดิ์, 2521, ไสริรัตน์ ดลอารมณ, 2528) แต่งานศึกษาล่าสุดของ Amnuayvit Thitibordin (2016) ได้ชี้ให้เห็นบทบาทการทำกิจการป่าไม้ของบริษัทป่าไม้ต่างประเทศที่ต้องใช้ศักยภาพของตนในการทำธุรกิจ แม้บางครั้งจะได้รับการสนับสนุนจากการดำเนินงานทางการทูตหรือไม่ก็ตาม และสยามได้รับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจอย่างมหาศาลจากการทำกิจการป่าไม้ของบริษัทต่างชาติเหล่านี้ด้วย บทความนี้จึงต้องการนำเสนอพัฒนาการกิจการป่าไม้ในล้านนา ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงเปลี่ยนแปลงด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมของอาณาจักรล้านนาจากการเข้ามาของจักรวรรดินิยมตะวันตกที่ต้องการขยายอำนาจเชิงอาณานิคมที่สัมพันธ์กับอุดมการณ์ทางการเมือง และระบบการค้ำรูปแบบใหม่ภายหลังการปฏิวัติอุตสาหกรรมในยุโรปช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 18 และการพยายามแสวงหาผลประโยชน์ทางการค้าและดูดซับทรัพยากรธรรมชาติของล้านนาผ่านกิจการป่าไม้ของบริษัททำไม้ของตะวันตกหลายประเทศจากยุโรป จนส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในล้านนาอย่างรอบด้านมาจนถึงปัจจุบัน

สาเหตุของการดำเนินกิจการป่าไม้ของชาวตะวันตก

การเข้ามาของจักรวรรดินิยมตะวันตกในอาณาจักรล้านนา กระตุ้นให้ล้านนามีความสัมพันธ์กับเจ้าอาณานิคมอังกฤษที่ครอบครองดินแดนพม่ามากขึ้น เนื่องจากการปกครองเมืองประเทศราชของสยามมีนโยบายให้อิสระในการปกครองตนเองอย่างมากทำให้ล้านนาผูกพันกับการค้าขายกับชาวอังกฤษและคนในบังคับอังกฤษโดยผ่านทางหัวเมืองมอญของพม่า ซึ่งมีอาณาเขตติดต่อกับล้านนา และเป็นเครือข่ายการค้าทางบกบนเส้นทางคาราวะไหมทางใต้ของจีนที่เรียกว่า “เส้นทางชาม้า” (Tea-horse Road) สายยูนนานกับอาณาจักรต่าง ๆ ที่อยู่ทางตอนใต้ของจีนมาตั้งแต่อดีต เส้นทางคาราวะไหมที่เรียกว่า “เส้นทางชาม้า” นี้เป็นเส้นทางขนส่งชาที่เริ่มขึ้นตั้งแต่สมัยราชวงศ์ถังของจีน เส้นทางคาราวะไหมทางตอนใต้ของจีนเริ่มต้นจากมณฑลยูนนาน ผ่านเมืองต้าหลี่ ลี้เจียง แซงกรีล่า จนกระทั่งไปถึงทิเบต โดยแบ่งเป็นสองสาย คือ สายยูนนาน - ทิเบต และสายยูนนานและอาณาจักรต่าง ๆ ที่อยู่ทางตอนใต้ของจีน เช่น พม่า ล้านนา รวมไปถึงอินเดียบริเวณเมืองมณีปุระและอัสสัม เช่น เส้นทางคาราวะไหมของพ่อค้าวัวต่างม้าต่างจากมะละแหม่ง หัวเมืองมอญสู่เมืองระแหง ลำพูน เชียงใหม่ และขึ้นเหนือไปยังเชียงราย เชียงแสน เชียงตุง และต้าหลี่ในมณฑลยูนนาน ของจีน ความสำคัญของเส้นทางคาราวะไหมดังกล่าวยังส่งผลให้เมื่ออังกฤษครอบครองหัวเมืองมอญของพม่าได้ในปี พ.ศ. 2369 อังกฤษจึงเข้ามาติดต่อกับค้าขายกับล้านนาที่เป็นหัวเมืองประเทศราชของสยาม ที่มีอิสระในการจัดการปกครองตนเอง ทำให้ล้านนามีความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างล้านนากับอังกฤษขยายตัว

มากขึ้นโดยเฉพาะภายหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง (Bowring Treaty) ระหว่างสยามกับอังกฤษในปี พ.ศ. 2398 ที่มีสาระสำคัญ คือ สยามต้องเปิดให้มีการค้าเสรีโดยยกเลิกการผูกขาดของรัฐ และยังให้สิทธิสภาพนอกอาณาเขตแก่ชาวตะวันตกและคนในบังคับอังกฤษ โดยในส่วนของอาณาจักรล้านนานั้น อังกฤษได้เข้ามาทำการค้าขายและเมื่อพบว่าล้านนาซึ่งมีรูปแบบการค้าขายภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบพอยังชีพ ทำให้เกิดการขาดแคลนเงินตราในระบบการค้า อังกฤษจึงนำเงินสกุลรูปีหรือเงินแถบเข้ามาใช้ขับเคลื่อนในระบบเศรษฐกิจของล้านนา เพื่อขยายระบบการค้าระหว่างกันให้มากขึ้น จนกระทั่งเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทรงโปรดให้มีการกำหนดใช้เงินบาทเพื่อการแลกเปลี่ยนการค้าในล้านนา เงินรูปีหรือเงินแถบนี้จึงได้ถูกยกเลิกไป ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างอังกฤษกับล้านนาอย่างชัดเจน

นอกจากนี้ การเข้ามาของจักรวรรดินิยมอังกฤษทั้งคนอังกฤษ และคนในบังคับอังกฤษในอาณาจักรล้านนานั้นยังเป็นผลมาจากความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติโดยเฉพาะป่าไม้สักที่มีคุณภาพของล้านนาซึ่งมีมูลค่ามหาศาล ส่งผลให้ในอีกด้านหนึ่งได้นำไปสู่การแสวงหาผลประโยชน์จากป่าไม้ล้านนา ซึ่งมีบริษัทค้าไม้ตะวันตกเริ่มเข้ามาทำธุรกิจการค้าไม้และขอสัมปทานป่าไม้ในดินแดนล้านนาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2383 ซึ่งในขณะเริ่มแรกนั้นความชอบธรรมในการค้าขายและการอนุญาตสัมปทานเป็นของเจ้าเมืองต่าง ๆ ในอาณาจักรล้านนา และได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในระบบเศรษฐกิจป่าไม้เพราะการทำธุรกิจป่าไม้ในระบบการค้าแบบอุตสาหกรรม ได้นำรูปแบบทุนนิยมแบบตะวันตกเข้ามายังล้านนา รวมถึงการแสวงหาผลประโยชน์จากการทำป่าไม้ของนายทุนตะวันตกของนี้นำไปสู่ปัญหาข้อพิพาทระหว่างคนในบังคับอังกฤษกับเจ้านายฝ่ายเหนืออยู่เสมอ และความพยายามแทรกแซงอำนาจทางการเมืองในดินแดนล้านนาของอังกฤษยังนำไปสู่ปัญหาที่ลุกลามไปถึงสยามตั้งแต่ปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 จนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 (พ.ร.ร.ณ จงวัฒนา, 2517) เมื่อรัชกาลที่ 4 ได้ทรงตกลงทำสนธิสัญญาเบาว์ริง (Bowring Treaty) ในปี พ.ศ. 2398 ซึ่งนำไปสู่การเปิดเสรีทางการค้าและให้สิทธิทางการศาลกับคนในบังคับต่างประเทศส่งผลให้ชาวตะวันตกเดินทางเข้ามาติดต่อค้าขายมากขึ้น ประกอบกับการที่พม่าแพ้สงครามต่ออังกฤษในสงครามอังกฤษ-พม่า (Anglo-burmese Wars) ครั้งที่ 1 ทำให้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2369 เป็นต้นมา อังกฤษจึงเข้ามาทำอุตสาหกรรมป่าไม้สักในพม่ามากขึ้น และขยายธุรกิจการทำไม้เข้ามาถึงดินแดนล้านนา ซึ่งมีอาณาเขตติดต่อกัน โดยมีบริษัทค้าไม้ขนาดใหญ่เข้ามาขอสัมปทานป่าไม้กับเจ้าผู้ปกครองเมืองในล้านนา อย่างไรก็ตาม ในระยะแรกการทำสัมปทานป่าไม้ระหว่างอังกฤษกับเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ยังเป็นไปอย่างราบรื่น แต่เมื่ออังกฤษเข้ายึดครองดินแดนพม่ามากขึ้น ทำให้ชาวพม่าตกอยู่ในบังคับของอังกฤษ อีกทั้งผืนป่าแต่ละแห่งในเชียงใหม่เริ่มตกทอดจากเจ้าผู้ครองนครและกระจายสู่เจ้านายชั้นสูงในล้านนามากขึ้นจนขาดความชัดเจนของขอบเขตพื้นที่ป่าจนส่งผลให้เกิดการออกสัมปทานซ้ำซ้อนบ้างหรือเขตสัมปทานซ้อนทับกันบ้าง รวมถึงเจ้านายฝ่ายเหนือบังคับใช้อำนาจเกี่ยวกับการชักลากไม้ของคนในบังคับอังกฤษ จนนำไปสู่ข้อพิพาทกันบ่อยครั้ง และพบว่าตั้งแต่ต้นทศวรรษที่ 2410 มีข้อร้องเรียนของบริษัท

ค้าไม้ไปยังผู้สำเร็จราชการอังกฤษประจำอินเดียเกี่ยวกับข้อพิพาทในการทำป่าไม้ระหว่างพ่อค้าไม้คนใน
บังคับอังกฤษกับเจ้านายเมืองต่าง ๆ ในล้านนา และมีคดีฟ้องร้องเรื่องการทำไม้เพิ่มขึ้นจำนวนมาก ประกอบ
กับมีโจรผู้ร้ายมักจะปล้นสะดมตามชายแดนอยู่บ่อยครั้ง

จนในปี พ.ศ. 2414 ผู้สำเร็จราชการอังกฤษประจำอินเดียได้ทำหนังสือร้องเรียนต่อเสนาบดี
กระทรวงการต่างประเทศของสยามให้เข้ามาสอบสวนปัญหาข้อพิพาทระหว่างคนในบังคับอังกฤษกับหัวเมือง
ล้านนา ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาจำแนกยบดี เจ้ากรม
มหาดไทยฝ่ายพลม้า กับพระยาสุริยภักดี เป็นข้าหลวงขึ้นไปชำระคดีความระหว่างพ่อค้าไม้ชาวพม่าซึ่งเป็น
คนในบังคับอังกฤษกับเจ้านายเชียงใหม่ ผลปรากฏว่า เจ้านายเชียงใหม่แพ้คดีความจากการให้สัมปทาน
ซ้ำซ้อน ต้องชดใช้สินไหมเป็นเงิน 466,015 รูปี โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่เยี่ยมพระราชทรัพย์จากกรมพระคลังข้างที่เป็นจำนวน 310,000 บาท
ไปจ่ายค่าปรับก่อน (นคร พันธุ์ณรงค์, 2516) จากเหตุการณ์นี้ทำให้อังกฤษพยายามเปิดการเจรจากับสยาม
เพื่อควบคุมผลประโยชน์ของอังกฤษในเมืองเชียงใหม่ เพื่อมิให้เกิดปัญหาข้อพิพาทอีกจึงใช้การเมืองระหว่าง
ประเทศบีบให้สยามเข้ามาใช้อำนาจปกครองเชียงใหม่ให้เด็ดขาด ประกอบกับการแพ้คดีความของเจ้านาย
เชียงใหม่เองจึงนำไปสู่การเจรจาลงนามในสนธิสัญญาเชียงใหม่ ฉบับแรกในปี พ.ศ. 2416 (The Treaty of
Chiangmai) ทำให้สยามต้องขึ้นไปตั้งศาลต่างประเทศที่เชียงใหม่ และส่งข้าหลวงไปประจำเป็นครั้งแรก
ด้วยการแต่งตั้งพระนรินทรราชเสนี (พุ่ม ศรีไชยันต์) เป็นข้าหลวงสามหัวเมืองประจำเชียงใหม่ มีหน้าที่
สนับสนุนเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ เฉพาะเรื่องกิจการป่าไม้และการศาลให้สอดคล้องกับสนธิสัญญาเชียงใหม่
โดยไม่ได้เข้าไปแทรกแซงการบริหารงานภายในแต่อย่างใด โดยระยะแรกนั้นกฎหมายที่สยามประกาศใช้
ส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับการติดต่อกับต่างประเทศ เช่น การชำระความศาลต่างประเทศ การส่งผู้ร้ายข้ามแดน
 ฯลฯ ในระยะต่อมาจึงมีการออกกฎหมายเพื่อควบคุมด้านการปกครองและเศรษฐกิจ เช่น พระราชบัญญัติ
เสนา 6 ตำแหน่ง พระธรรมนูญศาลหัวเมืองพระราชบัญญัติการเก็บเงินค่าแรงแทนเกณฑ์พระราชบัญญัติการ
เก็บอากรที่ดิน ฯลฯ ทั้งนี้ก็เพื่อวางรากฐานระบบข้าราชการสยาม เพื่อเปลี่ยนหัวเมืองล้านนาซึ่งมีความสัมพันธ์
แบบประเทศราชให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของพระราชอาณาเขตของสยามรัตนโกสินทร์ (เนื่ออ่อน ขวัญทองเขียว,
2557) นอกจากนี้ การที่สยามสนับสนุนให้บริษัทของอังกฤษเข้ามาทำกิจการป่าไม้ในล้านนา ยังเป็นเหตุผล
ทางการเมืองที่ต้องการขัดขวางการขยายอำนาจของจักรวรรดิฝรั่งเศสด้วย (Barton & Bennett, 2010)
อาจกล่าวได้ว่า ความสำคัญของทรัพยากรป่าไม้ในระบบเศรษฐกิจจนนำไปสู่ปัญหาสัมปทานป่าไม้ในล้านนา
เป็นเหตุปัจจัยหนึ่งภายใต้ลัทธิการล่าอาณานิคมของชาติตะวันตก ส่งผลให้เกิดการปฏิรูปการปกครองใน
ดินแดนล้านนาของสยามในเวลาต่อมา

การปฏิรูปการปกครองกับกิจการป่าไม้ในล้านนา

การปฏิรูปการปกครองในดินแดนล้านนาเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2427 สยามได้รวมหัวเมืองประเทศราชล้านนาเข้ากับส่วนกลางที่มีกรุงเทพฯ เป็นศูนย์กลางทางอำนาจเพียงแห่งเดียว ผ่านการจัดการปกครองระบบมณฑลเทศาภิบาลส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับล้านนาจากเมืองประเทศราชมาเป็นส่วนหนึ่งในพระราชอาณาเขตซึ่งเป็นกระบวนการหนึ่งของการสร้างรัฐชาติของสยาม (สร้อยดี อ่องสกุล, 2566) โดยวิธีการที่รัฐสยามใช้วิธีการผนวกล้านนาเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของรัฐ ได้แก่ การออกกฎหมายและการบังคับใช้กฎหมาย การส่งข้าหลวงขึ้นไปกำกับราชการ การเปลี่ยนแปลงการจัดเก็บภาษีอากรเพื่อนำมาใช้สร้างระบบราชการสยาม การจัดทำแผนที่และสำมะโนครัว การพัฒนาการสื่อสารและการคมนาคมแบบสมัยใหม่ การวางรากฐานการศึกษาและควบคุมสถาบันสงฆ์ การส่งเสริมการเผยแพร่ศาสนาของมิชชันนารี โดยสยามได้นำวิธีการแบบรัฐจารีตมาใช้ควบคู่กันไปผ่านการสร้างสายสัมพันธ์ทางเครือญาติกับเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ (เนื่ออ่อน ขวัญทองเขียว, 2557) อย่างไรก็ตามพบว่าผลจากการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก่อให้เกิดปฏิกิริยาต่อต้านจากกลุ่มเจ้านายฝ่ายเหนือและกลุ่มอำนาจล้านนาทั้งการจับอาวุธขึ้นสู้ในลักษณะของกบฏ และการใช้คติความเชื่อต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์และการนับถือผี ซึ่งเป็นพื้นฐานความเชื่อในสังคมล้านนาเป็นพลังทางสังคมเพื่อต่อต้านอำนาจของสยาม เช่น ปรากฏหลักฐานในปี พ.ศ. 2424 จากบันทึกของคาร์ล บ็อค ที่กล่าวถึงเจ้าอุปฉะวรรณา พระธิดาองค์รองของพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่องค์ที่ 6 แห่งราชวงศ์ทิพย์จักร ว่าเจ้าอุปฉะวรรณาในฐานะม้าขี่หลวงทำหน้าที่สื่อสารกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์และเจ้านายบรรพบุรุษของสายตระกูลเพื่อรักษาอาการป่วยของเจ้าแม่ทิพเกสร ราชายของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่องค์ที่ 7 แห่งราชวงศ์ทิพย์จักร ซึ่งการทรงผีเจ้านายครั้งนั้น ผีเจ้านายได้พูดผ่านเจ้าอุปฉะวรรณาว่าห้ามทำการผูกขาดเหล่าในเชียงใหม่ เนื่องจากการผลิตเหล่าตามบ้านเรือนเป็นสิ่งที่คนล้านนาทั่วไปทำได้โดยอิสระ ในอดีตโครงสร้างทางสังคมของล้านนาอยู่บนฐานของระบบความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับผี ทั้งผีที่เป็นวิญญาณศักดิ์สิทธิ์หรือเทวดาอารักษ์ที่คุ้มครองคนและสถานที่ และผีบรรพบุรุษที่เป็นสายตระกูลของครอบครัว ซึ่งภายใต้ระบบความเชื่อดังกล่าว ผู้หญิงล้านนามีบทบาทและหน้าที่ในการเชื่อมโยงระหว่างโลกของสิ่งศักดิ์สิทธิ์กับครอบครัวและชุมชน ทำให้พื้นที่ทางพิธีกรรมกลายเป็นพื้นที่เฉพาะของผู้หญิง โดยเฉพาะบทบาทของหญิงล้านนาบนฐานของความเชื่อและการนับถือที่เรียกว่า “ม้าขี่” (Spirit Medium) ซึ่งเป็น “ผู้สื่อสาร” กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ ผู้หญิงในฐานะของม้าขี่จึงกลายเป็นผู้สื่อสารทางสังคมวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับเศรษฐกิจ เพราะมีหน้าที่ช่วยเหลือและแก้ไขปัญหาของชุมชน เช่น การรักษาโรค การทำมาหากิน หรือแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายในครอบครัวหรือชุมชน (ภักดีกุล รัตนา, 2564) แต่เมื่อสยามตั้งเจ้าภาษีสำหรับผูกขาดการจำหน่ายเหล้าได้สร้างความเดือดร้อนแก่คนล้านนาที่ไม่สามารถผลิตเหล้าเองได้เหมือนแต่ก่อน และต้องเสียเงินซื้อเหล้าเพิ่มอีก เจ้าอุปฉะวรรณาจึง

ใช้คติความเชื่อและการนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของคนล้านนาเป็นเครื่องมือในการต่อต้านการผูกขาดเหล่า แม้ว่าท้ายที่สุดแล้วการขัดขวางการผูกขาดนี้จะไม่สำเร็จก็ตาม (คาร์ล บ็อค, 2529) และต่อมาในปี พ.ศ. 2431 ล้านนาได้ใช้คติความเชื่อและการนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติเพื่อต่อต้านอำนาจสยามอีกครั้ง โดยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าเมืองเชียงใหม่อ้างว่าการจัดเสนาหกด่านแห่งนั้นสร้างความไม่พอใจให้กับ ทเวดาอารักษ์ที่ดูแลบ้านเมือง (หจข. ร.5 ม.58/59 เบ็ดเตล็ดเรื่องราชการเมืองเชียงใหม่ ปีระกา สัปตศก 1247 (มิถุนายน พ.ศ. 2428 - ธันวาคม พ.ศ. 2431))

จากการที่สมเด็จพระเจ้านั่งเอยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ข้าหลวงใหญ่หัวเมืองลาวเฉียงได้ เปลี่ยนแปลงการเก็บภาษีด้วยการประมูลภาษีแทนการผูกขาดจากบรรดาเจ้านายล้านนา อีกทั้งมีการเก็บ ภาษีที่ได้ในแต่ละเมืองให้แบ่งเป็นของหลวงและเจ้าเมืองคนละครึ่ง โดยเจ้านายที่ได้รับการแต่งตั้งให้เป็น เสนาประจำกรมจะได้รับเงินเดือนประจำตำแหน่ง แต่ว่าตำแหน่งเสนาในแต่ละเมืองมีได้เพียง 6 ตำแหน่ง ทำให้เจ้าสนามหลวงที่มีถึง 32 ตำแหน่งได้รับผลประโยชน์ไม่ทั่วถึง จึงมีการรวมตัวกันเรียกร้องต่อพระเจ้า อินทวิชยานนท์เปลี่ยนการบริหารให้เป็นเจ้าสนามหลวงเหมือนเดิม นอกจากนี้ความรู้สึกแบ่งแยกระหว่าง ไทยเหนือและไทยใต้ และความหลากหลายทางชาติพันธุ์ทำให้ล้านนายังคงขาดความจงรักภักดีต่อสยาม ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 จึงทรงปรับเปลี่ยนนโยบายการปกครองล้านนา ใหม่ให้แตกต่างไปจากสมัยก่อนหน้าอย่างชัดเจน โดยใช้ลัทธิชาตินิยมของตะวันตกผ่านสิ่งพิมพ์ การจัดการ ศึกษา และกิจกรรมเสือป่า เพื่อปลูกฝังให้คนล้านนารู้สึกถึงความเป็นไทยร่วมกันกับส่วนกลาง รวมทั้งมี นโยบายดูแลทุกข์สุข และการทำมาหากินของราษฎร และเพิ่มความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างกรุงเทพฯ และล้านนา อีกทั้งการเสด็จประพาสมณฑลพายัพของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 เป็นการย้ำให้คนล้านนาเห็นว่า อำนาจสูงสุดในการปกครองอยู่ที่พระมหากษัตริย์แห่งสยามมิใช่บรรดา เจ้านายของล้านนาอีกต่อไป (เนื่ออ่อน ขวัญทองเขียว, 2557) รูปแบบการบริหารปกครองดินแดนล้านนา ภายใต้การปกครองระบบมณฑลเทศาภิบาลเกิดความเปลี่ยนแปลงอีกครั้ง ภายหลังคณะราษฎรได้ก่อการ เปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 โดยยกเลิกการปกครองมณฑลเทศาภิบาลลง จนในปี พ.ศ. 2476 ระบบมณฑลก็สลายลง เมืองต่าง ๆ ในล้านนามีฐานะเป็นเพียงจังหวัด และเป็นส่วนราชการส่วนภูมิภาค เช่นเดียวกับจังหวัดอื่น ๆ ในประเทศไทยจนปัจจุบัน

ภาพที่ 1 กลุ่มชาติพันธุ์เป็นแรงงานในการทำป่าไม้
ที่มา: สุวภรณ์ ชูโต

การดำเนินกิจการป่าไม้ในล้านนา

กิจการป่าไม้ในล้านนาโดยเฉพาะไม้สักเริ่มมีความสำคัญมากขึ้นเมื่อจักรวรรดินิยมตะวันตกเข้ามาตั้งอาณานิคมในบริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะอังกฤษที่เข้ามาปกครองพม่าและได้ยึดครองดินแดนของพม่า เช่น อัสมัม มณีปุระ ยะไข่ และตะนาวศรี ภายใต้สนธิสัญญายันดาโบ (Treaty of Yandabo) ในปี พ.ศ. 2369 อังกฤษได้ยึดพม่าทางตอนใต้สำเร็จ รวมถึงยึดครองทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งมีป่าไม้อันอุดมสมบูรณ์รวมอยู่ด้วย การเข้ายึดครองพม่าของอังกฤษนี้เองเป็นจุดเริ่มต้นของกิจการป่าไม้สักเพื่อการส่งออก โดยตลาดส่งออกไม้สักที่สำคัญ คือ ยุโรป โดยเฉพาะธุรกิจอู่ต่อเรือของอังกฤษที่ต้องการไม้สักอย่างมาก เพราะคุณสมบัติของไม้สักที่ทนทานต่อเพลิงและน้ำทะเล (เสนห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ, 2536) อังกฤษจึงตั้งบริษัทเพื่อดำเนินกิจการป่าไม้ชื่อ บริษัท บอมเบย์ เบอร์มา และบริษัท บริติชบอร์เนียวขึ้นเพื่อรองรับการส่งออกไม้สัก และพัฒนาเมืองมะละแหม่งใหม่เป็นเมืองท่าส่งออกไม้สักจนเติบโตอย่างรวดเร็วจนอังกฤษสามารถทำกำไรจากการค้าไม้สักอย่างมากในระยะเวลาอันสั้น เช่น ภาษีไม้สักในช่วง พ.ศ. 2379 - 2404 เพิ่มขึ้นจาก 206,000 รูปี เป็น 6,663,000 รูปี และในต้นปริมาณส่งออกไม้สักช่วง พ.ศ. 2399 - 2409 เพิ่มขึ้นจาก 28,779 ตัน เป็น 118,976 ตัน ที่สำคัญ คือ อังกฤษได้พัฒนาเมืองมะละแหม่งให้เป็นเมืองต่อเรือสินค้าที่สำคัญที่สุดของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สามารถต่อเรือระวางขนาดใหญ่ถึง 4,527

ตัน มากถึง 10 ลำ (สุนทร ชุตินทรานนท์, 2563) ต่อมาอังกฤษได้ขยายกิจการป่าไม้เข้าสู่ล้านนา เพราะเห็นว่าเป็นดินแดนที่มีไม้สักจำนวนมาก มีคุณภาพดี และราคาถูก (เหมือนพิมพ์ สุวรรณภาส, 2555)

การที่รัฐบาลอังกฤษที่อินเดียเริ่มสนใจป่าไม้สักในดินแดนล้านนา จึงสนับสนุนให้บริษัททำไม้และคนในบังคับอังกฤษ เช่น ไทใหญ่ กะเหรี่ยง และพม่า เข้ามาเช่าสัมปทานทำไม้กับเจ้าผู้ปกครองเมืองของล้านนา โดยป่าไม้ที่ขึ้นอยู่กับอาณาเขตปกครองของเมืองใดเมืองหนึ่งถือเป็นทรัพย์สินของเจ้าเมืองเมืองนั้น เช่น เจ้าทิพเกสร เป็นเจ้าของป่าเมืองปายและป่าแม่ฮ่องสอน พระเจ้ามโหตรประเทศ เป็นเจ้าของป่าขุนยวมและป่าเมืองยวม พระเจ้าอินทวิชยานนท์ เป็นเจ้าของป่าแม่เหาะ ป่าท่าตาง และป่าท่าสองยาง หากผู้ใดต้องการประกอบกิจการทำไม้ในที่ใดต้องขออนุญาตจากเจ้าเมืองเสียก่อน และหากใครที่เข้าไปตัดไม้ในเขตป่าเหล่านี้จะต้องจ่ายเงินค่าตอบแทนละ 3 - 5 รูปี (สุริย์ ภูมิถาวร, 2548) โดยเจ้าเมืองจึงเขียนใบอนุญาตลงบนใบลานให้ไว้แก่ผู้รับสัมปทานเป็นคู่มือ และไม่มีข้อสัญญาใดนอกจากคำอนุญาตนี้เท่านั้น และผู้รับอนุญาตทำไม้จะตัดไม้ขนาดเล็กหรือใหญ่ก็สามารถทำได้ทั้งหมด (ชมัยโณม สุนทรสวัสดิ์, 2521) ส่วนการเก็บค่าตอบแทนเจ้านายฝ่ายเหนือเป็นผู้รับผลประโยชน์ทั้งหมดโดยที่สยามไม่มีส่วนเกี่ยวข้องแต่อย่างใด

หลังจากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง ในปี พ.ศ. 2398 คนในบังคับอังกฤษได้รับสิทธิสภาพนอกอาณาเขตได้เกิดคดีฟ้องร้องเจ้านายในล้านนามากมาย เริ่มจากกรณีของมองชวยกานซึ่งเป็นคนในบังคับอังกฤษได้ยื่นฟ้องพระเจ้ากาวิโลรส เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ต่อสถานกงสุลอังกฤษและรัฐบาลสยามเมื่อปี พ.ศ. 2402 ในสมัยรัชกาลที่ 4 ใช้ระยะเวลาพิจารณาล่วงเลยมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 คดีของมองชวยกานนั้นได้ขอสัมปทานป่าไม้ในเขตป่าแม่ยวมจากเจ้าราชบุตรเชียงใหม่ ต่อมาพวกกะเหรี่ยงเข้าโจมตีทำให้ต้องหนีไปอยู่ที่มะละแหม่ง โดยไม่ทำสัมปทานป่าไม้และไม่จ่ายค่าตอบแทนให้แก่เจ้านายเป็นเวลา 3 ปี ต่อมาได้กลับมาเพื่อขอทำสัมปทานป่าไม้อีกครั้ง แต่พระเจ้ากาวิโลรสได้ให้ผู้อื่นเข้าไปทำป่าผืนนั้นแทนแล้วมองชวยกานจึงฟ้องเรียกค่าเสียหาย กรณีนี้ได้สะท้อนให้เห็นปัญหาในการทำกิจการป่าไม้หลายประการ ได้แก่ การเก็บค่าตอบแทนไม่มีระเบียบที่ชัดเจน เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ถือสิทธิอนุญาตการเข้าป่าของเจ้านายคนอื่นโดยพลการ นอกจากคดีของมองชวยกานได้เกิดคดีฟ้องร้องเกี่ยวกับการสัมปทานป่าไม้ถึง 42 คดี และมีคดีใหญ่ที่เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ คือ พระเจ้าอินทวิชยานนท์ แพ้คดีจนต้องชำระค่าปรับจำนวนมาก ซึ่งเป็นเงินที่มากเกินไปที่ชำระได้ กระทั่งสยามต้องจ่ายเงินแทนไปก่อนและให้ผ่อนจ่ายคืนภายใน 7 ปี (สรสวัสดิ์ อ่องสกุล, 2566) อย่างไรก็ตาม จากที่กล่าวไปแล้วถึงกรณีฟ้องร้องคดีความเกี่ยวกับการทำไม้ระหว่างล้านนากับคนในบังคับอังกฤษที่ส่งผลให้สยามแก้ไขปัญหาด้วยการออกพระราชบัญญัติและประกาศต่าง ๆ เกี่ยวกับไม้สักเพื่อแก้ไขปัญหการให้สัมปทานของเจ้านายฝ่ายเหนือที่ซ้ำซ้อนออกตามมา

ความขัดแย้งที่เกี่ยวกับกิจการป่าไม้ในล้านนาและปัญหาความวุ่นวายในหัวเมืองชายแดนทำให้อังกฤษเสียผลประโยชน์รัฐบาลอังกฤษที่อินเดียได้เรียกร้องต่อรัฐบาลสยามให้จัดการปกครองเมืองเชียงใหม่และเป็นการส่งเสริมการค้าของอังกฤษในเชียงใหม่ ลำปาง และลำพูน จึงได้มีการลงนามใน

สนธิสัญญาเชียงใหม่ (The Treaty of Chiangmai) พ.ศ. 2416 ฉบับที่ 1 ที่เจ้านายฝ่ายเหนือที่จะทำสัญญาค้าไม้กับบริษัทของตะวันตกต้องได้รับอนุญาตจากรัฐบาลสยามเสียก่อนเท่านั้น เห็นได้จากในปี พ.ศ. 2417 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชโองการสองฉบับ ฉบับหนึ่งว่าด้วยการภาษีไม้ขนอสักและไม้กระยาเลย พ.ศ. 2417 และอีกฉบับมีใจความสำคัญว่า สัญญาที่เจ้าผู้ครองนครจะทำกับชาวต่างชาตินั้น ต้องได้รับสัตยาบันจากรัฐบาลสยามจึงจะมีผลบังคับใช้ได้ ส่งผลให้กิจการป่าไม้ในล้านนาเป็นระบบและลดปัญหาความซ้ำซ้อนของการให้สัมปทานลง และยังทำให้บริษัททำไม้ของอังกฤษต้องการเข้ามาลงทุนทำไม้ในล้านนามากขึ้น

จนต่อมาในปี พ.ศ. 2427 หลังจากการทำสัญญาเชียงใหม่ (The Treaty of Chiangmai) ฉบับที่ 2 รัฐบาลสยามเริ่มอนุญาตให้บริษัททำไม้ของอังกฤษในพม่าสามารถเข้าทำสัมปทานไม้สักในล้านนาได้ (ชมัยโถม สุนทรสวัสดิ์, 2521) และต่อมาในปี พ.ศ. 2428 อังกฤษได้ปิดกิจการทำป่าไม้สักในพม่าลงเนื่องจากสภาพป่าสักเสื่อมโทรมลงจากการเข้าไปทำไม้ของบริษัทตะวันตก แต่ด้วยความต้องการในตลาดคู่ต่อเรือในยุโรป ทำให้ต้องขยายพื้นที่กิจการป่าไม้เข้าไปในดินแดนล้านนาแทน และในปี พ.ศ. 2432 พระยาดำรงราชพลขันธ์ ราชทูตสยามประจำกรุงเบอร์ลิน มีดำริให้มีการปรับปรุงการบริหารงานป่าไม้ในสยามให้ดีขึ้น จึงทำเรื่องกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับกิจการป่าไม้ในประเทศเยอรมนีและวิธีการทำไม้ที่ควรนำมาใช้ในการบริหารป่าไม้ของสยาม จึงนำไปสู่การแต่งตั้งข้าราชการสยามให้เป็นข้าหลวงตรวจการป่าไม้ และไปศึกษาดูงานกับโรงเรียนป่าไม้ในอินเดียและพม่า (ชมัยโถม สุนทรสวัสดิ์, 2521) ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการก่อตั้ง “กรมป่าไม้” ขึ้นในประเทศไทยในเวลาต่อมา อย่างไรก็ตาม แม้จะมีความพยายามในการปรับระบบการให้สัมปทานกิจการป่าไม้ให้ดีขึ้น แต่ด้วยผลประโยชน์จากธุรกิจทำไม้ที่มีมหาศาล ทำให้เกิดการแข่งขันแสวงหาผลประโยชน์ของบริษัททำไม้ของตะวันตก จนทำให้เกิดปัญหาตามมาอีกมาก ทั้งการติดสินบนเพื่อแลกกับสิทธิในการเข้าสัมปทานป่าไม้ การเก็บค่าต่อไม้ที่หละหลวมและฉ้อโกง ทำให้รัฐบาลสยามต้องเข้ามาจัดการกิจการป่าไม้ในล้านนาอีกครั้ง โดยครั้งนี้เป็นการจัดตั้งหน่วยงานด้านการป่าไม้ขึ้นเป็นครั้งแรกในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้นาย เอช. เอ. สเลด (Mr. H.A. Slade) เจ้าหน้าที่ป่าไม้ในกรมป่าไม้พม่าในบังคับของรัฐบาลอังกฤษที่อินเดีย เพื่อจัดการแก้ไขปัญหাপ่าไม้ในล้านนา โดยการก่อตั้งกรมป่าไม้ขึ้นในปี พ.ศ. 2439 เพื่อทำหน้าที่ดูแลจัดการป่าไม้และให้สัมปทาน โดยปรับปรุงวิธีการเก็บภาษีและค่าต่อไม้ และนาย เอช. เอ. สเลด (Mr. H.A. Slade) เป็นเจ้ากรมป่าไม้คนแรก (กรมป่าไม้, 2562)

สาระสำคัญที่เกิดขึ้นหลังจากการก่อตั้งกรมป่าไม้เพื่อจัดการดูแลกิจการทำไม้สักในล้านนา คือ กรมป่าไม้ได้วางระเบียบการป่าไม้เพื่อแก้ไขปัญหากิจการป่าไม้ ทั้งการสัมปทานป่าไม้และการค้าไม้สัก โดยกำหนดให้โอนกรรมสิทธิ์ป่าไม้สักทั้งหมดในมณฑลพายัพเป็นของรัฐบาลสยามเท่านั้น ส่วนเจ้านายฝ่ายเหนือมีสิทธิเฉพาะการเก็บ “ค่าต่อไม้” ที่รัฐบาลสยามแบ่งให้ครึ่งหนึ่งจากที่เก็บได้เป็นรายปี รวมถึงมีการตั้ง

ด้านภาษีเพื่อเก็บภาษีไม้ขนสักแก่รัฐบาล และสร้างการศึกษาวិชาป่าไม้ โดยการส่งนักเรียนไทยไปศึกษาต่างประเทศเพื่อเตรียมบริหารราชการกรมป่าไม้แทนชาวอังกฤษ ที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ การกำหนดขนาดของไม้สัก และจำนวนไม้ที่ตัดที่แน่นอน โดยใช้ระบบวนวัฒนวิธีเลือกตัด (Selection System) กล่าวคือ

1. ไม้สักที่สามารถตัดได้ต้องมีความสูงอย่างน้อย 6 ฟุต 4.5 นิ้ว โดยวัดจากโคนต้นขึ้นมา 4 ฟุต 6 นิ้ว
2. ต้องกานไม้ หรือ การควั่นรอบ ๆ ต้นสัก ประมาณ 1 นิ้วเพื่อให้ยืนต้นตายก่อนการตัดโค่น 2 ปี
3. ต้องเว้นต้นที่สมบูรณ์ไว้เป็นแม่ไม้
4. ต้องตีตรากรรมสิทธิ์ของเจ้าของสัมปทานก่อนเคลื่อนย้าย
5. ห้ามแปรรูปไม้ก่อนชำระค่าต่อและภาษี
6. ค่าต่อไม้ชั้นหนึ่ง อัตราต้นละ 1.25 รูปี
7. สัญญามีอายุครั้งละ 6 ปี โดยกำหนดรอบตัดฟันไว้ 12 ปี

นอกจากนี้ยังมีการสำรวจแผนที่ป่าไม้สักในดินแดนล้านนาและพื้นที่ใกล้เคียงเพื่อใช้เป็นหลักในการจัดการกิจการป่าไม้ และภายหลังการจัดระบบมณฑลเทศาภิบาลแล้วในปี พ.ศ. 2444 ได้มีการเพิ่มค่าต่อไม้เป็น 10 รูปี โดยรัฐบาลสยามเป็นผู้กำหนดผู้ได้รับอนุญาตสัมปทานป่าไม้และกำหนดให้มีการกานไม้ก่อนตัดเช่นเดิม โดยพบว่ากรมป่าไม้มีบทบาทสำคัญในการจัดการกิจการป่าไม้ในล้านนาและพื้นที่อื่นไปจนถึงแหลมมลายู (หมัยโถม สุนทรสวัสดิ์, 2521) และได้จัดระบบของกิจการป่าไม้ตั้งแต่การตัด การปลูก ทดแทน และที่สำคัญคือได้มีการจัดตั้ง “กองกานไม้” ในปี พ.ศ. 2461 ขึ้นเพื่อจัดการป่าไม้ โดยกองกานไม้ี้จะเป็นผู้คัดเลือกไม้และกำหนดไม้ที่จะตัดฟันในแต่ละแปลงและแต่ละปี รวมถึงการกำหนดการสงวนไม้ให้มีขนาดโตพอเหมาะแก่การการตัดฟัน และการสร้างระบบการศึกษาที่เรียกว่า “กองโรงเรียนป่าไม้” ขึ้นที่จังหวัดแพร่ในปี พ.ศ. 2479 เพื่อผลิตนักวิชาการป่าไม้และการจัดการป่าไม้ จนกระทั่งปี พ.ศ. 2498 ที่เป็นที่สิ้นสุดสัญญาอนุญาตพื้นที่สัมปทานป่าไม้ของบริษัทอังกฤษ ทางรัฐบาลไทยมิได้ต่อสัญญาสัมปทานกับบริษัทเหล่านี้อีก ทำให้กิจการป่าไม้ในภาคเหนือของบริษัทอังกฤษ ได้แก่บริษัทบริติชบอร์เนียว บริษัทบอมเบย์เบอร์มา บริษัทแองโกลสยาม ฯลฯ ต่างปิดตัวและยกเลิกกิจการไป

การขยายตัวของกิจการป่าไม้ในล้านนา

รูปแบบของกิจการป่าไม้ในล้านนามีลักษณะ คือ หลวงจะเป็นผู้อนุญาตให้การสัมปทานป่าไม้เฉพาะพื้นที่เป็นผืน ๆ ไป ส่วนการลงทุน เทคโนโลยี และการจ้างงานเป็นของบริษัททำไม้ทั้งหมด โดยการอนุญาตให้ทำไม้นั้นเป็นของเจ้าของพื้นที่ เช่น ในระยะแรกเป็นเจ้าผู้ครองนครนั้น ๆ ที่อนุญาตให้สัมปทาน และระยะต่อมาเป็นรัฐบาลสยามที่เข้ามาจัดการทำป่าไม้และเป็นผู้มีกรรมสิทธิ์ในการอนุญาตทำไม้เท่านั้น การทำป่าไม้ในดินแดนล้านนานั้นส่วนใหญ่ดำเนินการโดยพ่อค้าอังกฤษและคนในบังคับของอังกฤษ เช่น

ภักดีกุล รัตนา, ไพโรจน์ ไชยเมืองชื่น และทักษิณา บุญบุตร

พม่า และไทใหญ่ ซึ่งอยู่ควบคุมภายใต้การควบคุมดูแลของบริษัทค้าไม้ของอังกฤษสองแห่ง คือ บริษัท บอมเบย์ เบอร์มา และบริษัท บริติช บอร์เนียว โดยมีการนำแบบแผนการผลิตแบบอุตสาหกรรม และใช้หลัก วิชาการป่าไม้ ซึ่งเป็นความรู้ใหม่เข้ามาจัดการสร้างระบบการทำป่าไม้ เช่น การใช้คนทำไม้ที่มีความชำนาญจากการทำไม้ในพม่าเข้ามาดำเนินการ จากความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรป่าไม้ใน ล้านนา โดยเฉพาะไม้สักที่มีคุณภาพสูง

อย่างไรก็ตาม การที่ล้านนามีความอุดมสมบูรณ์ในทรัพยากรธรรมชาติและป่าไม้จึงเป็นที่สนใจ แก่บริษัทค้าไม้ของตะวันตกเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์และเพื่อดูดซับทรัพยากรที่มีมูลค่าสูงเหล่านี้ผ่าน การลงทุนประกอบกิจการสัมปทานป่าไม้ในล้านนา โดยบริษัทค้าไม้ของยุโรปที่เข้ามาดำเนินการป่าไม้ กับล้านนาและสยาม คือ

1) บริษัทบริติช บอร์เนียว (British Borneo Company) ของอังกฤษ ซึ่งเข้ามาตั้งที่ทำการใน เชียงใหม่เมื่อปี พ.ศ. 2399 แต่เริ่มดำเนินการกิจการป่าไม้อย่างจริงจังกับสยามในปี พ.ศ. 2432

2) บริษัทบอมเบย์ เบอร์มา (Bombay Burma Trading Corporation) ของอังกฤษ เป็นบริษัท ขนาดใหญ่และมีอิทธิพลมากในพม่าเข้ามาตั้งสาขาที่เมืองเชียงใหม่ในปี พ.ศ. 2432 และเริ่มเข้ามาทำ กิจการป่าไม้ในเมืองแพร่ ปี พ.ศ. 2435

3) บริษัทสยามฟอเรสต์ (Siam Forest Company) ของอังกฤษ เข้ามาดำเนินการป่าไม้ในปี พ.ศ. 2435 ต่อมาได้เปลี่ยนชื่อเป็น แองโกลสยาม และแองโกลไทย

4) บริษัทหลุยส์ ที เลียวโนเวนส์ (L.T. Leonowens Company) ของอังกฤษ ซึ่งแยกตัวมาจาก บริษัทบริติช บอร์เนียวเพื่อดำเนินการสัมปทานป่าไม้ในปี พ.ศ. 2439

5) บริษัทอีสต์เอเชียติก (East Asiatic Company) ของเดนมาร์ก ตั้งขึ้นในราวปี พ.ศ. 2427 เป็นบริษัทที่มีกิจการครอบคลุมหลายด้านทั้งการส่งออกและนำเข้าสินค้า ได้เข้ามาดำเนินการป่าไม้ใน เมืองแพร่ประมาณ พ.ศ. 2445

6) บริษัทอาซี อาร์กติก อาฟริแก็ง (Asie Arctic African Company) ของฝรั่งเศส ตั้งในปี พ.ศ. 2452 (ไสลรัตน์ ดลอารมณ, 2428) ซึ่งดำเนินการโดยคนจีนในบังคับฝรั่งเศส คือ บริษัทล่าช้า จำกัด ของ นายอึ้ง ล่าช้า ที่เข้าไปเช่าสัมปทานทำป่าไม้ในเมืองแพร่

7) บริษัทกิมเซ่งหลี จำกัด ก่อตั้งโดยนายอากรเต็ง หรือหลวงอุดรภักดีพานิช บริษัทของคนจีนที่ อยู่ในบังคับของสยามที่เข้ามาเช่าสัมปทานพื้นที่ป่าในแทบทุกเมืองในล้านนา

8) เจ้านายเมืองแพร่และน่านที่เข้ามาทำป่าไม้เอง เพราะถือเป็นกลุ่มที่มีอำนาจผูกขาดกิจการ ป่าไม้ เพราะมีทั้งกำลังคน ทน ที่ดิน และความชอบธรรมเหนือแผ่นดินในฐานะผู้ปกครองเมือง ป่าไม้จึงเป็น ที่มาของโภคทรัพย์ของเจ้านาย ทั้งในรูปแบบของส่วยสินค้าของป่าเพื่อนำไปขายในระบบเศรษฐกิจป่า และ รวมถึงป่าไม้สักซึ่งกลายเป็นส่วนหนึ่งของกิจการป่าไม้ของเจ้านาย โดยเฉพาะเมื่อมีความต้องการไม้ขอน

สักของบริษัทต่างชาติเข้ามาประกอบด้วย อย่างไรก็ตามพบว่า การดำเนินกิจการป่าไม้ของเจ้านาย เช่น กิจการค้าไม้ของเมืองแพรมีข้อจำกัดที่ต่างจากเมืองเชียงใหม่คือ ไม่สามารถล่องขอนไม้ไปทางแม่น้ำสาละวินเพื่อส่งไปยังพม่าได้ เจ้านายเมืองแพรจึงแบ่งกันเป็นเจ้าของป่าและประกอบกิจการทำไม้เองและใช้แรงงานทำไม้ชาวพม่า และไทใหญ่ซึ่งต่างจากเจ้านายในหัวเมืองอื่น ๆ ของล้านนาที่ใช้วิธีแบ่งป่าให้สัมปทานแก่บริษัทต่างชาติ แล้วเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากการให้เช่าสัมปทานป่าไม้ ส่งผลเจ้านายได้รับผลประโยชน์จากกิจการป่าไม้ค่อนข้างน้อยเมื่อเทียบกับเมืองอื่น เช่น เชียงใหม่ ขณะเดียวกันแม้ว่าเจ้านายเมืองแพรจะดำเนินการตัดฟันชักลากไม้เอง แต่ก็ต้องพึ่งพาพ่อค้าคนกลางเพื่อนำไปส่งขาย โดยเฉพาะกลุ่มบริษัทต่างชาติที่เข้ารับซื้อไม้จากกลุ่มเจ้านายเมืองแพร การซื้อขายไม้ระหว่างเจ้านายเมืองแพรกับบริษัทค้าไม้ต่างชาติ ใช้วิธีการตกลงกันว่าเจ้านายจะตัดไม้ให้แก่บริษัทจำนวนเท่าไร และให้ทางบริษัทจ่ายเงินล่วงหน้าให้กับเจ้านาย ซึ่งพบว่ามีปัญหาตามมาเช่น จำนวนไม้ที่ตัดได้ไม่พอกับเงินที่ได้รับมาแล้ว หรือชักลากไม้ไม่ทันกำหนดสัญญา (หจช. มร.5 ม.2.12 ใบบอกเมืองแพร) ซึ่งต่างกับปัญหากิจการป่าไม้ที่เกิดขึ้นที่เชียงใหม่คือ การให้เช่าสัมปทานซ้ำซ้อน

ภาพที่ 2 การล่องซุงในแม่น้ำเพื่อลำเลียงไปยังภาคกลาง

ที่มา: สุวภรณ์ ชูโต

กระบวนการทำป่าไม้

การค้าไม้สักในล้านนาส่วนใหญ่แล้วบริษัทป่าไม้อังกฤษ คือ บริษัทบอมเบย์ เบอร์มา และบริษัทบริติช บอร์เนียว เป็นผู้ดำเนินการหลักตั้งแต่การเริ่มรับเช่าทำป่าไม้ ตลอดจนวิธีการจนถึงการส่งไม้

ออกจำหน่ายไปยังต่างประเทศ ยกตัวอย่างเช่น กิจการป่าไม้ที่เมืองแพร่ บริษัทที่ได้รับสัมปทานมากที่สุดคือ บริษัทบอมเบย์ เบอร์มา ที่รับสัมปทานบริเวณป่าแม่น้ำยม เช่นเดียวกับเจ้าผู้ครองนครลำปางที่มอบสัมปทานให้กับบริษัท บอมเบย์ เบอร์มาเช่าทำกิจการป่าไม้ในพื้นที่ป่าไม้สักจำนวนมาก จนต่อมาเมื่อทรัพยากรป่าไม้สักเริ่มร่อยหรอ บริษัท บอมเบย์ เบอร์มาจึงย้ายกิจการออกไปยังเมืองอื่น ๆ ในล้านนาแทนขณะที่บริษัททำไม้อื่น เช่น บริษัท อีสต์ เอเชียติก ของเดนมาร์กจะเข้ามาเป็นคู่แข่งในภายหลังและมีข้อได้เปรียบหลายประการ เช่น การตั้งโรงเลื่อยไม้ของบริษัทขึ้นเพื่อใช้แปรรูปไม้เองหลายแห่ง และเป็นบริษัทแรกที่นำเรือกลไฟเพื่อบรรทุกไม้สักด้วย แต่อย่างไรก็ตาม พบว่า จำนวนของการได้รับสัมปทานทำไม้ในล้านนาส่วนใหญ่แล้วก็ยังคงตกเป็นของบริษัททำไม้จากอังกฤษอยู่ดี โดยกระบวนการรับสัมปทานป่าไม้ของบริษัทตะวันตกนั้นพบว่า พนักงานส่วนใหญ่จะเป็นชาวตะวันตกและคนกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ เช่น พม่า ไทใหญ่ที่เป็นเสมียน และกลุ่มกำมูหรือขมุเป็นแรงงาน ขมุเป็นชื่อเรียกเผ่าและภาษาของคนกลุ่มหนึ่งที่อาศัยในประเทศลาวเป็นส่วนใหญ่ ดังที่เรียกชื่อว่า กลุ่มคนลาวเทิง หรือลาวบนที่สูง บางครั้ง ขมุ จะถูกเรียกว่า “ซา” ที่แปลว่า ซ้ำ ผู้รับใช้ โดยในช่วงการทำป่าไม้นี้ คนล้านนามีปฏิสัมพันธ์กับชาวขมุค่อนข้างมาก เพราะชาวขมุเข้ามาทำงานในโรงสี โรงบ่มใบยา ทำงานป่าไม้ และทำงานตามบ้านเรือน ส่วนคนล้านนาเองมีส่วนร่วมในกิจการป่าไม้ค่อนข้างน้อย เพราะเจ้าของสัมปทานเป็นบริษัทต่างชาติจึงมักมีคนในบังคับของตนเองเป็นแรงงาน โดยคนล้านนาจะทำการเกษตรมากกว่าเพราะการรับจ้างทำป่าไม้ที่ใช้เวลาในป่านาน ทำให้คาบเกี่ยวกับช่วงเวลาการทำเกษตร นอกจากนี้การเป็นแรงงานทำไม้ต้องเป็นแรงงานที่มีความชำนาญ ทั้งการตัดไม้ การชักลากไม้ออกจากป่า การล่องซุงเพื่อนำไปแปรรูปและส่งขายเป็นเรื่องยากและใช้เวลานาน ทำให้แรงงานในกิจการป่าไม้ของบริษัทตะวันตกเป็นชาวพม่า และไทใหญ่มากกว่าเพราะเคยมีประสบการณ์การทำไม้กับบริษัทเหล่านี้ตั้งแต่ในพม่า ต่อมาคนกลุ่มนี้ได้พัฒนากลายเป็นเสมียนดำเนินงานภายในบริษัท การส่งไม้สักออกจำหน่ายยังต่างประเทศนั้น แต่ละปีจะมีปริมาณการส่งออกแตกต่างกันไป เพราะปริมาณการส่งไม้ส่งออกจำหน่ายในแต่ละปีมีความสัมพันธ์กับปริมาณน้ำในแม่น้ำแต่ละปีด้วย กล่าวคือหากปีใดมีน้ำมาก การส่งไม้สักออกก็ทำได้มากด้วย เพราะน้ำในแม่น้ำสามารถพาไม้สักล่องลงมาถึงกรุงเทพฯ ได้สะดวก แต่หากปีใดมีน้ำน้อยก็ส่งผลให้การล่องไม้ติดขัด จนไม้ที่ล่องมาขายที่กรุงเทพฯ มีปริมาณน้อยตามไปด้วย

วิธีการนำไม้สักออกจากป่าโดยทั่วไปของผู้เช่าทำป่าไม้ในจังหวัดแพร่ นั้น ส่วนมากจะใช้คนงานเข้าไปตัดฟันโค่นล้มไม้จากบนภูเขา ต้นไหนที่ทางการให้ตัดฟันชักลากออกจะต้องมีดวงตราประจำต้นติดกำกับพร้อมเลขเรียงลำดับเบอร์จากเจ้าหน้าที่ป่าไม้ และได้ทำการสับกานเพื่อทำให้ไม้ยืนต้นแห้งตายก่อน ผู้ได้รับสัมปทานจะไปตัดโค่นนอกเหนือจากไม้ที่กำหนดไว้ไม่ได้ การตัดฟันโค่นล้มไม้นี้ผู้เช่าทำป่าไม้จะนิยมตัดต่อให้สูง เพื่อความสะดวกไม่ต้องทอนหัวไม้ทิ้ง แต่ต่อมาภายหลังรัฐบาลได้ปรับเปลี่ยนกฎเกณฑ์ใหม่ โดยได้ออกกฎข้อห้ามไม่ให้มีการตัดต่อที่สูงเกิน 50 เซนติเมตร จากนั้นเมื่อโค่นไม้ให้ ล้มและตัดทอน

เป็นท่อนซุงแล้วจะใช้ช่างชักลากจากบนภูเขาลงมาเรียงรวมหมอนไว้ตามเชิงเขาเป็นแห่ง ๆ แล้วใช้ล้อหรือเกวียนที่ส่วนมากเทียมด้วยควายบรรทุกไม้เหล่านั้นลากขนลงไปถึงฝั่งแม่น้ำ ดังนั้น ขั้นตอนการชักลากไม้ของบริษัททำไม้จะใช้ช่างชักลากไม้เฉพาะการนำไม้ออกจากบนภูเขาเท่านั้น แต่เมื่อลงมาถึงทางราบแล้วหากหนทางห่างไกลก็จะทำทางล้อเทียมควายเข้าไปชักลากไม้มาจนถึงฝั่งน้ำ เพราะวิธีนี้จะช่วยให้ชักลากไม้ได้รวดเร็วกว่าการใช้ช้างซึ่งเป็นสัตว์ใหญ่ โดยในส่วนของงานชักลากโดยใช้รถบรรทุกไม้เริ่มมีแพร่หลายที่เชียงใหม่ก่อน หลังจากนั้นจึงมีการนำวิธีนี้มาใช้ในเมืองแพร่และเมืองอื่น ๆ ในเวลาต่อมา ในระยะแรกนั้นการนำไม้ขึ้นบรรทุกบนรถจะใช้รถแบบธรรมดา ซึ่งมีอุปกรณ์ที่เรียกว่า “กว้าน” โดยใช้แรงงานทำไม้ช่วยกันกว้านหรือหมุนเพื่อยกไม้ขึ้นบนคาน แล้วนำรถมารับไม้ข้างล่าง ทว่าภายหลังรถแบบที่มีฟันเฟืองสำหรับทดกำลังเริ่มแพร่หลายเข้ามาในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 การทำไม้ของบริษัททำไม้ตะวันตกจึงไม่ต้องใช้แรงงานคนอีกต่อไป เมื่อถึงฤดูน้ำหลากก็จะคัดไม้ล่องซุงตามแม่น้ำโดยไปจัดตั้งคูเก็บไม้ไว้ที่ปากน้ำโพ จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งเป็นชุมทางขนส่งไม้สำคัญที่มีเจ้าหน้าที่ของรัฐตั้งด่านเก็บค่าภาคหลวงอยู่ที่นั่น การคัดไม้ล่องซุงจากทางภาคเหนือลงไปนั้นจะยังไม่มัดซุงรวมกันเป็นแพ เพราะสภาพของแม่น้ำในภาคเหนือมีเกาะแก่งมาก ขั้นตอนดังกล่าวจึงไปเริ่มต้นที่สวรรคโลกซึ่งแม่น้ำเริ่มเป็นสายเรียบไม่มีเกาะแก่งจึงสามารถผูกซุงรวมกันเป็นแพล่องไปถึงปากน้ำโพ

ในกรณีของเมืองพะเยานั้นพบว่า บริษัทที่เข้ามาทำไม้คือ บริษัทแอ่งโกลสยาม หรือชื่อเดิมคือบริษัทสยามฟอร์เรส ซึ่งเป็นบริษัททำไม้ของอังกฤษที่เข้ามาสัมปทานทำไม้ในล้านนาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2435 (สมัยจอม สุนทรวาสดี, 2521) และเข้ามาสัมปทานป่าไม้ในพื้นที่เมืองพะเยาในปี พ.ศ. 2448 (หจข. น.5-7. กษ 5.1/2, บริษัทแอ่งโกลสยามทำป่าแม่จูน) และได้รับระยะเวลาเช่าสัมปทานจนถึงปี พ.ศ. 2478 โดยมีแรงงานเป็นชาวขมุเป็นส่วนใหญ่ เพราะมีค่าแรงถูกกว่าแรงงานไม้กลุ่มอื่น ๆ การทำไม้ของบริษัทนี้คล้ายคลึงกับบริษัทของตะวันตกอื่น ๆ คือ ใช้คนงานตัดไม้และใช้ช่างชักลากซุงออกจากป่า จากนั้นจึงล่องไม้จากแม่น้ำยมเพื่อให้ไหลลงไปยังแม่น้ำเจ้าพระยาที่กรุงเทพฯ เพียงแต่ปัญหาของการทำไม้ที่พะเยาคือ ที่ตั้งของพื้นที่สัมปทานกับสำนักงานและจุดล่องไม้อยู่ห่างไกลกันมาก บริษัทนี้จึงสร้างรถไฟเพื่อช่วยในการขนส่งไม้ให้สะดวกและรวดเร็วขึ้น (หจข. น.5-7. กษ 5.1/2, บริษัทแอ่งโกลสยามทำป่าแม่จูน) ซึ่งการสร้างเส้นทางรถไฟสัมปทานป่าไม้ของบริษัทแอ่งโกลสยามบริเวณเมืองพะเยานี้นำไปสู่การขยายตัวเพื่อตั้งถิ่นฐานของชุมชนบริเวณเส้นทางรถไฟ คือ อำเภอดอกคำใต้ อำเภอจุน และอำเภอปง โดยการขยายตัวของชุมชนนี้ไม่เกี่ยวข้องกับการทำไม้ของบริษัทแอ่งโกลสยาม เพราะแรงงานเป็นชาวขมุ แต่เป็นผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการตัดไม้ในพื้นที่ที่กำหนดทำให้สูญเสียพื้นที่ป่า ชาวบ้านจึงเข้าไปบุกเบิกพื้นที่เพื่อทำการเกษตรแทน (ทิพย์สุดา จินดาปลูก, 2554)

ผลกระทบจากกิจการป่าไม้ของบริษัทต่างชาติ

ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้ของล้านนาที่เป็นพื้นฐานทางสังคมและเศรษฐกิจมาตั้งแต่อดีต ในด้านหนึ่งของความอุดมสมบูรณ์นี้ได้นำไปสู่การแสวงหาผลประโยชน์จากการเข้ามาประกอบกิจการสัมปทานป่าไม้ของบริษัทต่างชาติ ที่ส่งผลกระทบต่อสภาพสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองของล้านนามาก ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากกิจการป่าไม้ในล้านนาของบริษัทตะวันตก ส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงต่อสังคมล้านนา โดยการเข้ามาของชาวตะวันตกได้นำเทคโนโลยีทางการผลิตเข้ามาที่นอกเหนือจากเทคโนโลยีการทำไม้แล้ว ยังพบว่ามี การนำเทคโนโลยีด้านสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกเข้ามาแทนที่หรือผสมผสานกับแบบล้านนาเดิม (สร้อยดี อ่องสกุล, 2566) เช่น เทคโนโลยีการสร้างอาคารจากเดิมที่เป็นอาคารไม้ ก็สร้างเป็นอาคารแบบก่ออิฐถือปูนตามแบบอาคารตะวันตก หรืออาคารแบบผสมผสานสถาปัตยกรรมตะวันตกกับล้านนา เช่น “บ้านหลุยส์ ที่ เลียวโนเวนส์” ของนายหลุยส์ โธมัส เลียวโนเวนส์ (Louis Thomas Leonowens) ที่ได้รับการแต่งตั้งจากบริษัทบริติช บอร์เนียวให้มาทำไม้ในล้านนา ต่อมาได้นายหลุยส์ได้ลาออกจากบริษัทบริติช บอร์เนียว และตั้งบริษัทค้าไม้ของตนเองและย้ายมาตั้งที่ลำปางในปี พ.ศ. 2442 เพื่อรับทำสัมปทานป่าไม้ และสร้างอาคารขึ้นเพื่อเป็นทั้งที่พักและสำนักงานป่าไม้ของบริษัทด้วย รวมถึงการอพยพเข้ามาของชาวมอญ พม่า และไทใหญ่ ซึ่งเป็นคนในบังคับของอังกฤษที่เพิ่มมากขึ้นเพื่อเข้ามาประกอบกิจการป่าไม้ในล้านนา อย่างไรก็ตาม ผลประโยชน์จากการทำป่าไม้แม้จะมีมูลค่ามหาศาล แต่ผลประโยชน์เหล่านี้กลับเป็นของนายทุนต่างชาติ เจ้านาย และรัฐบาลสยาม ส่วนชาวบ้านในล้านนากลับได้ประโยชน์น้อยมาก ขณะที่กลับได้ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศและสภาพแวดล้อมที่เกิดจากความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้ลดลง เช่น กรณีของชาวบ้านในพื้นที่เมืองพะเยา

ส่วนในทางเศรษฐกิจนั้น แม้ช่วงแรกผลประโยชน์ที่ได้รับจากการอนุญาตทำป่าไม้และอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องจากกิจการป่าไม้ทั้งหมดจะเป็นของเจ้าผู้ครองนครและเจ้านายในล้านนาที่เป็นเจ้าของพื้นที่ แต่ต่อมาเมื่อรัฐบาลสยามได้เข้ามาจัดการป่าไม้และผลประโยชน์จากป่าไม้เอง เช่น การให้อนุญาตทำป่าไม้ การเก็บเงินค่าตอ ฯลฯ โดยเฉพาะเมื่อมีการก่อตั้งกรมป่าไม้ขึ้นในปี พ.ศ. 2439 หน้าที่บริหารจัดการป่าไม้และสัมปทานป่าไม้ตกเป็นของสยามทั้งหมด ทำให้เจ้านายฝ่ายเหนือต้องเสียผลประโยชน์จากกิจการป่าไม้ รวมไปถึงมีการนำเงินสกุลรูปีเข้ามาใช้ในระบบเศรษฐกิจของล้านนา จากการนำเข้ามาของบริษัทป่าไม้ตะวันตกเพื่อให้เกิดระบบเงินตราขึ้นในการซื้อขาย และต่อมาได้เมื่อสยามเข้ามาจัดการบริหารป่าไม้ทั้งหมดจึงได้นำสกุลเงินบาทที่สยามประกาศใช้เพื่อแลกเปลี่ยนทางการค้าเข้ามาใช้แทน ซึ่งส่งผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจเดิมของล้านนาที่เป็นแบบพออยู่พอกิน ต้องเปลี่ยนเป็นระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเต็มตัวแทน นอกจากนี้ในทางการเมืองการปกครองพบว่า กิจการป่าไม้ที่สร้างผลประโยชน์แก่บริษัททำไม้ของตะวันตกอย่างมาก โดยเฉพาะอังกฤษที่ภายหลังการยึดครองพม่าสำเร็จแล้ว และได้ทำกิจการป่าไม้ในเมืองมอญ

และพม่า ได้ขยายการแสวงหาผลประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติไปที่พื้นที่ป่าไม้อันอุดมสมบูรณ์ของ ล้านนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการที่ล้านนามีพื้นที่ติดกับพม่าทางด้านทิศตะวันออกของแม่น้ำสาละวินและ ลักษณะภูมิประเทศมีป่าไม้สักคุณภาพดีหนาแน่น ทำให้อังกฤษต้องการยึดครองหัวเมืองล้านนา จนนำไปสู่ กรณีเสียดินแดน 13 หัวเมืองใน ร.ศ. 111 (พ.ศ. 2435) ได้แก่ เมืองท่า เมืองจวด เมืองหาง เมืองต่วน เมืองยวน เมืองตุม เมืองกวาน เมืองไฮ เมืองฮ่องลึก เมืองแจะ เมืองใหม่ และเมืองโก แก้อังกฤษ เพราะ อังกฤษต้องการเมืองเหล่านี้เพื่อประโยชน์ในการประกอบกิจการป่าไม้และเชื้อประโยชน์ทางการเมืองที่ต้องการดูแลดินแดนลุ่มแม่น้ำสาละวินทั้งสองฝั่ง (ชมัยโณม สุนทรสวัสดิ์, 2521) ประกอบกับเกิดกรณีพิพาท เรื่องการจัดสรรพื้นที่ป่าเพื่อเช่าสัมปทานข้าวช้อน และความขัดแย้งระหว่างคนในบังคับอังกฤษกับเจ้านาย ล้านนา ยังส่งผลให้รัฐบาลสยามเข้ามาจัดการปฏิรูปการปกครองเป็นระบบมณฑลเทศาภิบาล โดยรวม หัวเมืองประเทศราชล้านนาให้ขึ้นตรงต่ออำนาจบริหารส่วนกลางของกรุงเทพฯ เพื่อป้องกันมิให้เป็นข้ออ้าง ในการยึดครองดินแดนล้านนาของอังกฤษ (พรพรรณ จงวัฒนา, 2517)

สรุป

ปัจจัยสำคัญที่ส่งเสริมให้จักรวรรดินิยมตะวันตกสนใจขยายอำนาจเข้ามายังอาณาจักรล้านนา โดยเฉพาะกรณีของบริษัททำไม้ตะวันตกและคนในบังคับให้เดินทางเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์จาก ทรัพยากรป่าไม้ในล้านนา คือ ประการแรก ผลประโยชน์ด้านเศรษฐกิจและการค้าไม้สัก เพราะดินแดน ล้านนามีความอุดมสมบูรณ์ในทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะป่าไม้สักที่มีคุณภาพสูงกว่าในเมืองพม่า อันเป็นทรัพยากรที่สร้างมูลค่ามหาศาลทางเศรษฐกิจ ประการต่อมา คือ ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของล้านนา ที่อาณาเขตของล้านนานั้นติดต่อกับพม่า ซึ่งกลายเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษตั้งแต่ปี พ.ศ. 2367 รวมถึงการที่ ล้านนาและพม่ามีความสัมพันธ์ในมิติต่าง ๆ มาตั้งแต่อดีต ทั้งการเมืองการปกครอง การค้า และสงครามผ่าน ความใกล้ชิดทางวัฒนธรรมและการคมนาคมที่สะดวกเพียงแต่ข้ามแม่น้ำสาละวินก็ถึงเขตแดนล้านนาแล้ว ประการที่สาม คือ ด้านความสัมพันธ์ทางการเมืองจากการเปิดประเทศเพื่อการค้าเสรีซึ่งเป็นผลมาจากการ ทำสนธิสัญญาเบาว์ริงระหว่างอังกฤษกับสยามสมัยรัชกาลที่ 4 ในปี พ.ศ. 2398 ที่เป็นการรับรองฐานะและ เสรีภาพในการค้าขายของชาวอังกฤษและยังให้สิทธิสภาพนอกอาณาเขตแก่ชาวตะวันตกและคนในบังคับ อังกฤษด้วย ทำให้อังกฤษจึงเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ในดินแดนต่าง ๆ ของสยามได้สะดวก ประการ สุดท้าย คือ จากระบบการปกครองแบบหัวเมืองประเทศราชของล้านนา ซึ่งสยามมิได้เข้ามายุ่งเกี่ยวกับ ระบบการปกครองภายในของหัวเมืองล้านนา ส่งผลให้ชาวตะวันตกโดยเฉพาะอังกฤษและคนในบังคับ อังกฤษสามารถเข้ามาติดต่อสัมพันธ์ทางการค้าได้ง่าย โดยเฉพาะการเข้ามาทำกิจการป่าไม้ ที่เจ้าผู้ครอง เมืองต่าง ๆ ในล้านนามีกรรมสิทธิ์ในทรัพยากรธรรมชาติและสามารถอนุญาตให้สัมปทานป่าไม้ได้เองโดย ไม่ต้องขออนุญาตจากสยามซึ่งเป็นเจ้าประเทศราช จนกระทั่งก่อให้เกิดปัญหาการทับซ้อนการให้สัมปทาน ป่าไม้ และส่งผลให้สยามเข้ามาจัดการกิจการป่าไม้ในล้านนาเองโดยตรง

จากการศึกษาพบว่า กิจการป่าไม้ในล้านนาเป็นผลมาจากการแสวงหาทรัพยากรเพื่อป้อนเข้าสู่จักรวรรดิตะวันตกและการล่าอาณานิคมในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 โดยเฉพาะอังกฤษและฝรั่งเศสที่เข้ามาแผ่อิทธิพลในภูมิภาคเอเชีย นับตั้งแต่การยึดครองอินเดียและพม่าตามลำดับ และนำมาเอาทรัพยากรธรรมชาติของประเทศเหล่านั้นไปสู่จักรวรรดิตะวันตก เมื่อทรัพยากรธรรมชาติโดยเฉพาะป่าไม้ในพม่าเริ่มลดลง จึงมีความสนใจที่เข้ามาแสวงหาป่าไม้ในล้านนามากขึ้น ในระยะแรกได้มีคนในบังคับของตะวันตกเช่น พม่า มอญ และไทใหญ่ได้ขอเข้ามาสัมปทานป่าไม้กับเจ้าผู้ครองนครในล้านนา แต่ด้วยการทำสัญญาที่ไม่ชัดเจน เกิดการทับซ้อนในผืนป่าที่ทำการขอเช่า จึงเป็นคดีข้อพิพาทกันอยู่บ่อยครั้ง และมีการร้องเรียนไปยังสยามและผู้สำเร็จราชการอังกฤษประจำอินเดียเพื่อให้เข้ามาจัดการแก้ปัญหาเรื่องการขอสัมปทานป่าไม้ให้มีความรัดกุมมากยิ่งขึ้น ป่าไม้เป็นทรัพยากรที่มีมูลค่าสูงทางเศรษฐกิจทำให้ต่อมาได้มีบริษัทจากต่างชาติได้เข้ามาดำเนินกิจการป่าไม้และสร้างรายได้อย่างมหาศาล รวมถึงสยามได้จัดตั้งกรมป่าไม้ขึ้นเพื่อดูแลผลประโยชน์จากการทำป่าไม้ด้วย

นอกจากนี้กิจการป่าไม้ในล้านนาได้ส่งผลให้เกิดระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่เปลี่ยนแปลงรูปแบบการค้าขายแลกเปลี่ยนแบบยังชีพดั้งเดิมไปสู่การค้าเพื่อมุ่งแสวงหากำไรมหาศาลโดยการแสวงหาผลประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งดำเนินโดยบริษัทป่าไม้ข้ามชาติที่มีอิทธิพลทางการเมืองและเงินทุนขนาดใหญ่ภายใต้การสนับสนุนจากรัฐบาลของชาติตะวันตก กิจการป่าไม้ นับเป็นอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ที่ได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองแก่ล้านนา โดยสยามได้ใช้เป็นเหตุผลสำคัญในการเข้ามาปฏิรูปการปกครองในล้านนาเพื่อสร้างเสถียรภาพและความมั่นคงให้อยู่ภายใต้การควบคุมของสยามเพื่อนำผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากการกิจการป่าไม้เข้าสู่รัฐบาลกลางได้ทำให้มีการเปลี่ยนสถานะของหัวเมืองต่าง ๆ ในล้านนาที่มีฐานะเป็นประเทศราชให้กลายเป็นราชอาณาจักรเดียวกันภายใต้เอกภาพความเป็นรัฐชาติของสยามในที่สุด

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเรื่อง “การจัดการมรดกทางวัฒนธรรมของภูมิทัศน์วัฒนธรรมการทำป่าไม้แห่งล้านนาเพื่อสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจสร้างสรรค์” และได้ผ่านการรับรองจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์จากมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลล้านนา เลขที่ RMUTL-IRB 020/2023 ขอขอบคุณสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.) ที่ให้ทุนสนับสนุนการวิจัย

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- กรมป่าไม้. (2562). กรมป่าไม้ 123 ปี รักป่า รักประชาชน. กรุงเทพฯ: กรมป่าไม้.
- คาร์ล บอค. (2529). ท้องถิ่นสยามยุคพระพุทธเจ้าหลวง. ใน เสฐียร พันธงศรี และอัมพร ทีชะระ (เรียบเรียง). กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม.
- ชัยโยม สุนทรสวัสดิ์. (2521). การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์เกี่ยวกับกิจการป่าไม้ทางภาคเหนือ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2439 - 2475. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรบัณฑิต, แผนกวิชาประวัติศาสตร์, บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ทิพย์สุดา จินดาปลูก. (2554). การศึกษาการตั้งถิ่นฐานของชุมชนบริเวณเส้นทางรถไฟสัมปทานป่าไม้ของ บริษัทแองโกลสยามในพื้นที่จังหวัดพะเยา ช่วง พ.ศ. 2448 - 2478. การศึกษาเฉพาะบุคคลภาคโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- นคร พันธณรงค์. (2516). การเจรจาและข้อตกลงระหว่างรัฐบาลสยามกับรัฐบาลอังกฤษเกี่ยวกับหัวเมืองชายแดนล้านนาไทยและพม่า สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระยะเวลา พ.ศ. 2428 - 2438. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- เนื่ออ่อน ขวัญทองเขียว. (2557). รัฐสยามกับล้านนา พ.ศ. 2417 - 2476. วารสารศรีนครินทรวิโรฒวิจัยและพัฒนา (สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์), 6(11), 63-77.
- พรพรรณ จงวัฒนา. (2517). กรณีพิพาทระหว่างเจ้านครเชียงใหม่กับคนในบังคับอังกฤษเป็นเหตุให้รัฐบาลสยามจัดการปกครองมณฑลพายัพ พ.ศ. 2401 - 2445. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, แผนกวิชาประวัติศาสตร์, บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- รักดีกุล รัตนา. (2564). ประวัติศาสตร์และบทบาทเพศภาวะของอาณาจักรล้านนาและอาณาจักรมณีปุระ. วารสารอักษรศาสตร์และไทยศึกษา, 46(1), 1-23.
- ไศลรัตน์ ดลอารมณ์. (2528). พัฒนาการการทำป่าไม้สักในประเทศไทย พ.ศ. 2439 - 2503. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้, ภาควิชาประวัติศาสตร์, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สร้อยดี อ่องสกุล. (2566). ประวัติศาสตร์ล้านนา (พิมพ์ครั้งที่ 13). เชียงใหม่: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สุนทร ชูตินทรานนท์. (2563). รัชกาลที่ 5 กับอังกฤษและพม่า ร.5 เสด็จพม่า พ.ศ. 2414 (ค.ศ. 1872). รัชกาลที่ 5: สยามกับอนุชาและชมพูทวีป. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์.
- สุรีย์ ภูมิถาวร. (2548). พรรณพืชในประวัติศาสตร์ไทย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.

กักดีกุล รัตน, ไพโรจน์ ไชยเมืองชื่น และทักษิณา บุญบุตร

เสน่ห์ จาริก และยศ สันตสมบัติ. (2536). *ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา เล่ม 1 ป่าฝนเขตร้อนกับภาพรวมของป่าชุมชนในประเทศไทย* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. น.5-7. กษ 5.1/2, บริษัทแองโกลสยามทำป่าแม่จูน.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร.5 ม.2.12 ใบบอกเมืองแพว.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ร.5 ม.58/59 เบ็ดเตล็ดเรื่องราชการเมืองเชียงใหม่ ปีระกา สัปตศก 1247 (มิถุนายน พ.ศ. 2428 - ธันวาคม พ.ศ. 2431)

เหมือนพิมพ์ สุวรรณภาศ. (2555). กิจการป่าไม้เมืองแพวก่อน พ.ศ. 2532: นายทุน แรงงาน และเทคโนโลยี. *วารสารประวัติศาสตร์*, มกราคม-ธันวาคม 2555, 34-48.

ภาษาอังกฤษ

Barton, G. A. & Bennett, B. M. (2010). Forestry as Foreign Policy: Anglo-Siamese Relation and the Origins of Britain's Informal Empire in the Teak Forests of Northern Siam, 1883-1925. *Itinerario*, 34(2), 65-86.

Thitibordin, A. (2016). *Control and Property: The Teak Business in Siam 1880-1932*.

Dissertation for Doctor of Philosophy in Southeast Asian History, University of Hamburg.